

Əməlin soyqırım hesab edilməsi üçün azı neçə soyqırım aktının törədilməsi kifayətdir?

1 Giriş

ABŞ Dövlət Departamentinin sabiq mətbuat katibi Christine Shelly Ruandada soyqırım cinayətinin törədilməsi barədə məlumat verərkən müxbirlərdən biri “əməlin soyqırım kimi qiymətləndirilməsi üçün neçə aktın törədilməsi” olmasına dair sual vermiş, Shelly isə bu suala cavab verə bilməmişdir [1]. Qeyd edilən sualın cavablandırılması soyqırım cinayətinin mahiyyətinin aşkarlanması baxımından ən problemlı nəzəri-praktiki xüsusiyyətləri özündə ehtiva edir və bu məqalə həmin xüsusiyyətlərin araşdırılmasına həsr edilmişdir. Göstərilən sualı cavablandırmaq daha geniş həcmli tədqiqat tələb etsə də hazırkı məqalədə bu məsələ müxtəsər şəkildə müzakirə olunacaq, nəzəri problemlər və ziddiyyətlərdən daha çox beynəlxalq cinayət hüququnda ümumqəbul edilmiş tezislər diqqətə çatdırılacaqdır.

Bundan başqa göstərilən sualın cavablandırılması “Soyqırım cinayətinin qarşısının alınması və cəzalandırılması haqqında” Konvensiyanın (bundan sonra Soyqırım Konvensiyası) II maddəsində [2] nəzərdə tutulmuş “qismən” sözünün şərh edilməsi ilə də sıx bağlıdır. Qeyd edilən maddədə soyqırım cinayətinin anlayışı aşağıdakı məzmununda təsbit edilmişdir:

“Bu Konvensiyada soyqırım hər hansı milli, etnik, irqi və ya dini qrupun bir qrup kimi tamamilə və ya qismən məhv edilməsi niyyətilə törədilən aşağıdakı hərəkətlərdən biridir:

- a) qrup üzvlərini öldürmə;
- b) qrup üzvlərinə ağır bədən və psixi zərər yetirmə;
- c) qəsdən qrupun tamamilə və ya qismən fiziki məhvə yönəlmiş həyat şəraiti yaratma;
- d) qrup daxilində doğumun qarşısını almaq niyyətlı tədbirlər qoyma;
- e) bir qrupa mənsub uşaqları zorla başqa qrupa keçirmə” [3].

Sintaktik baxımdan yanaşıldıqda sadalanan soyqırım aktlarından hər hansı birinin (məsələn, qrup üzvlərini öldürmə) qrupu məhz “tamamilə və ya qismən məhv etmək niyyəti” ilə törədilməsi soyqırım tərkibini yaradır. İlk baxışdan təqsirləndirilən şəxsin hər hansı qrupu tamamilə və ya qismən məhv etmək niyyəti ilə hətta bir nəfər qrup üzvlərini öldürməsinin soyqırım kimi təsvir ediləcəyi qənaəti hasil olur. Lakin məsələ bu qədər sadə deyil. Belə ki, Keçmiş Yuqoslaviya üzrə Beynəlxalq Cinayət Tribunalının (YBCT) *Prokuror v Goran Jelisić* [4] işində əsirlərin saxlandığı düşərgənin komandiri olmuş təqsirləndirilən şəxs Goran Jelisić özünü məhkəməyə “Serb Adolfu” kimi təqdim edərək özünü Hitlerlə müqayisə etmiş, müsəlmanlara nifrətini açıq şəkildə bəyan edərək təxminən 70-dən artıq

qəsdən adam öldürmə əməllərini məhz həmin qrupu qismən məhv etmə niyyəti ilə törətdiyini bəyan etmişdir. Buna baxmayaraq, YBCT onun əməllərini soyqırım hesab etməmişdir. Bu zaman sual olunur ki şəxs hər hansı qrupu tamamilə və ya qismən məhv etmək niyyəti ilə cinayət törətdiyini etiraf etdiyi halda onun əməli niyə soyqırım kimi təsvir edilməmişdir? Bu məqalədə məhz bu sual da cavablandırılacaqdır.

Göstərilən nəzəri məsələləri tədqiq edən məqalə giriş, nəticə və beş hissədən ibarətdir. Soyqırımın xüsusi niyyəti (dolus specialis) soyqırım anlayışının mahiyyətini özündə əks etdirir və ikinci hissədə bu xüsusiyyət araşdırılır. Eləcə də, xüsusi niyyətin kifayət qədər mürəkkəb xarakterə malik olması soyqırımın bütün cinayət tərkiblərinin ən mürəkkəbi səviyyəsinə qaldırır. Məqalənin növbəti hissələrində qrupun “qismən məhv edilməsi niyyəti”nin izahına həsr edilmiş dörd müxtəlif yanaşma (kəmiyyət, keyfiyyət, coğrafi və individual) ardıcılıqla şərh olunur. Təhlil edilən məlumatlar əsasında məqalənin nəticə hissəsində soyqırım niyyətinin təsviri üçün müvafiq metodologiya təklif ediləcəkdir.

2 Soyqırımın xüsusi niyyəti (dolus specialis)

Soyqırım cinayətini digər cinayətlərdən fərqləndirən ən başlıca amil onun xüsusi niyyətlə (dolus specialis) törədilməsidir. Xüsusi niyyət isə özünü “hər hansı qrupu bir qrup kimi tamamilə və ya qismən məhv etmək niyyəti”ndə biruzə edir. Göstərilən niyyətin ən vacib elementi məhz ayrı-seçkilik (diskriminasiya) elementinin olmasıdır. Yəni, zərərçəkmiş şəxs məhz milli, irqi, dini və vətəndaşlıq mənsubiyyətinə görə hücumə məruz qalmalıdır. Məsələn, Xocalı soyqırımını qurbanları azərbaycanlı olduqlarına (etnik mənsubiyyət) görə hücumə məruz qalmışlar. Lakin bu da özlüyündə xüsusi niyyət üçün kifayət etmir. Yəni, təqsirkar müvafiq aktları törədərkən müvafiq qrupu tamamilə və ya qismən kökünü kəsmək niyyəti ilə bu aktı törətdiyini bildirsə də, bu hələ özlüyündə soyqırım üçün kifayət etmir. Çünki bu akt hələ milli, irqi, dini ədavət və ya düşmənçilik niyyəti ilə adam öldürmədir.

Xüsusi niyyətin ikinci zəruri şərti soyqırım aktının qrupu “tamamilə və ya qismən məhv etmək” niyyəti ilə törədilməsidir. Ümumiyyətlə, soyqırım cinayətinin tarixinə nəzər saldıqda əksər əməllərin qrupu qismən məhv etmək niyyəti ilə törədildiyi aşkar olunur. Məsələn, 6 milyondan artıq şəxsin məhv edildiyi Holokost və 800.000 nəfərdən artıq şəxsin öldürüldüyü Ruanda soyqırımlarında təqsirkarların niyyəti yəhudiləri və tutsiləri qismən məhv etməyə yönəlmişdir.

Təqsirkarlar məhz Avropada yaşayan yəhudiləri və Ruandada yaşayan tutsiləri məhv etmək niyyətilə soyqırım aktları törətmişlər. Bu baxımdan təqsirkarların niyyəti dünyanın hər yerində olan yəhudiləri və tutsiləri məhv etmək deyildi.

Qeyd edilənlərə və mövcud məhkəmə presedentlərinə əsasən demək olar ki, qrupun tamamilə məhv edilməsi niyyəti məhkəmə təcrübəsində də aktual deyildir. Çünki, hədəfə alınmış qrupa məxsus olan və soyqırım aktlarının törədildiyi ölkədə yaşamayan şəxslərin hücumu və ya təqibə məruz qalmaması "tamamilə məhv etmək niyyəti"ni istisna edən ən vacib dəlildir. Bu baxımdan istər beynəlxalq cinayət məhkəmələrinin prokurorları, istərsə də milli prokurorlar tamamilə məhv etmək niyyəti anlayışından çəkinir, "qismən məhv etmək niyyəti" anlayışına üstünlük verirlər. Bu tendensiyanın digər səbəblərindən biri də məhz "niyyət" sözünün şərh və sübutlarla təsdiq edilməsi ilə bağlıdır. "Niyyət" sözü məqalənin altıncı hissəsində şərh ediləcəyindən bu xüsusat hazırda təhlil olunmayacaqdır. Sübutlara münasibətdə isə qeyd edilməlidir ki, kəmiyyət baxımından təqsirkarın niyyəti nə qədər çox əhalini məhv etməyə yönəlmişdirsə bunu təsdiq edən obyektiv dəlillər – qurbanların sayı da bir o qədər çox olmalıdır. Məsələn, 1 nəfərin öldürülməsi ilə 1.000.000 nəfərlik qrupun tamamilə məhv ediləcəyini düşünmək sadələvhlük olardı və əmələ bu formada psixi münasibətin "niyyət" olub-olmaması vacib nəzəri problemdir və məqalənin altıncı hissəsində bu məsələ müzakirə ediləcəkdir.

Yuxarıda qeyd edilənlərə əsasən, praktiklər qrupun "qismən" məhv edilməsi niyyətinə daha çox istinad edirlər. Amma onun da öz nəzəri-praktiki mürəkkəblilikləri mövcuddur. Hərfi təfsir baxımından "qismən" sözü bir nəfəri də ehtiva edir [5]. Yəni, 1.000.000 sayı olan qrupun hətta 10 nəfəri belə "qismən"dir. 1.000.000 nəfərlik qrupun "qismən", yəni 10 nəfərini məhv etmək niyyəti ilə 1 nəfərin öldürülməsi soyqırım hesab edilə bilərmə? Fərz edilən hal formal olaraq soyqırım anlayışı ilə ziddiyyət yaratmır. Lakin, BMT-nin Beynəlxalq Ədalət Məhkəməsi (BƏM) [6], beynəlxalq cinayət tribunalları [7], Beynəlxalq Hüquq Komissiyası (BHK) [8] və əksər müəlliflər [9] qismən sözünü belə geniş təfsir etmərlər. Onlar "qismən" sözünü "əhəmiyyətli dərəcədə qismən" sözü kimi təfsir etməyi Soyqırım Konvensiyasının məqsədləri, eləcə də Konvensiya müəlliflərinin Konvensiya layihəsi hazırlayarkən nəzərdə tutduqları niyyətə uyğun hesab edirlər. Belə ki, Soyqırım Konvensiyası müəllifləri soyqırım anlayışını Holokost hadisələrinin təsiri altında formulə etmiş, soyqırımı azsaylı ölümlər səviyyəsinə endirməməyi nəzərdə tutmuş, soyqırımı cılızlaşdırmaqdan çəkinməyə çalışmışlar. Lakin, Soyqırım Konvensiyası həm də qoruyucu məqsəd daşıyır. Bu ba-

xımdan əməlin soyqırım hesab edilməsi üçün milyonlarla insanın qurban statusuna çevrilməsini tələb etmək Konvensiyanın qoruyucu məqsədi ilə də ziddiyyət təşkil edərdi. Buna görə də, istər məhkəmə presedenti, istərsə də akademik ədəbiyyat soyqırım anlayışı üçün qızıl ortanı müəyyənləşdirməyə çalışır. Bu baxımdan "qismən" sözünün "əhəmiyyətli dərəcədə qismən" kimi təfsir edilməsi məhz bu qızıl ortanı müəyyən etməyə xidmət edir. Eləcə də, "əhəmiyyətli dərəcədə qismən" sözü hüquqi müəyyənlik prinsipi baxımından "qismən" sözündən daha dəqiqdir.

Bununla belə, "əhəmiyyətli dərəcədə qismən" sözünün şərh edilməsi ilə bağlı məhkəmə praktikası və nəzəriyyədə vahid və yekdil yanaşma yoxdur. *Prokuror v Brdanin* işində YBCT dörd müxtəlif yanaşmanı – rəqəm (kəmiyyət), funksional (keyfiyyət), coğrafi və individual fərqləndirmişdir [10]. Qeyd olunan tədqiqat sahəsi üzrə görkəmli müəlliflər də həmin yanaşmaları təhlil etmişlər [11]. YBCT [12] və BƏM [13] bu metodlar arasında formal olaraq iyerarxiya müəyyən edərək üstünlüyü rəqəm (kəmiyyət) yanaşmasına vermişdir. Buna görə də, həmin məhkəmə və tribunallar əhəmiyyətlik tələbini təhlil edərkən əvvəlcə rəqəm yanaşmasını nəzərdən keçirirlər [14]. Məqalənin növbəti hissələrində həmin yanaşmalar ardıcılıqla təhlil ediləcəkdir.

3 Rəqəm (Kəmiyyət) Metodu

Rəqəm yanaşmasının mahiyyəti Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinin təsis edilməsinə dair Hazırlıq Komitəsinin Hesabatında hər hansı qrupun az bir hissəsindən artıq hissəsinin məhv edilməsi kimi göstərilmişdir [15]. YBCT mütləq və nisbi kəmiyyət yanaşmasını fərqləndirir [16]. Mütləq kəmiyyət göstəricisi məhv edilməsi niyyət olunan şəxslərin qrupun əhəmiyyətli hissəsini təşkil etməsi üçün minimum rəqəmin olmasını tələb etdiyi halda, (məsələn, azı 1.000.000), nisbi yanaşma niyyət edilən hissənin qrupun bütün sayına olan nisbətini nəzərdə tutur (məsələn, qrupun 3/4). Beynəlxalq məhkəmə və tribunallar nisbi yanaşmaya üstünlük verir [17].

Mütləq kəmiyyət metodu bir qayda olaraq qurban sayının çox olduğu və soyqırımın kütləvi xarakter daşdığı hallarda tətbiq olunur. Təsadüfi deyil ki, RBCT-nin təcrübəsində mütləq yanaşmaya daha çox rast gəlinir. Belə ki, Ruandada baş vermiş soyqırım nəticəsində qeyd edildiyi kimi 800.000 nəfərdən artıq şəxs öldürülmüş və bu cinayət ümumölkə səviyyəsində həyata keçirilmişdir. *Prokuror v Kayishema* işində RBCT qeyd etmişdir ki, "qismən" sözü qrupu təşkil edən şəxslərin əhəmiyyətli dərəcədə məhv edilməsi niyyətini tələb edir [18].

Prokuror v Jelisić işində YBCT nisbi yanaşmanı "qrupun böyük əksəriyyəti" hesab etmişdir [19]. Lakin

bu anlayış da hüquqi müəyyənlik prinsipi ilə uyğunsuzluq təşkil edir, vahid praktikanın formalaşmasına əngəl olur. Belə ki, böyük əksəriyyət mahiyyət etibarlı ilə qrupun 75% və daha artıq hissəsini nəzərdə tutur. Amma *Prokuror v Brđanin* işində YBCT 10,75% Bosniya müsəlmanı və 7,95% Bosniya xorvatını nisbi baxımdan qrupun əhəmiyyətli hissəsi hesab etmişdir [20]. *Prokuror v Sikirica* işində isə YBCT 2-2,8% göstəricini əhəmiyyətli hesab etməmişdir [21].

Buna görə də, rəqəm metodunun ən böyük çatışmazlığı onun qeyri-dəqiq olması ilə bağlıdır. Heç bir ədəbiyyat və məhkəmə presedenti dəqiqliklə göstərə bilmir ki, əməlin soyqırım kimi səciyyələndirilməsi üçün qrupun hansı hissəsinin, neçə faizinin hədəfə alınması kifayətdir. Minimum neçə nəfərin öldürülməsinin niyyət olunması qrupun əhəmiyyətli dərəcədə qismən hissəsini təşkil etməsi məchul olaraq qalır. Oxşar etirazlar akademik ədəbiyyatda da zaman-zaman səslənir. Məsələn, LeBlank haqlı olaraq qeyd edir ki, qrupun əhəmiyyətli hissəsi anlayışı "rəqəmlər oyunu"dur: 5 nəfərdən 1-i, 20 nəfərdən 5-i, 2.000 nəfərdən 1.001-i və ya 200.000 nəfərdən 100.001-nin qrupun əhəmiyyətli hissəsini təşkil edib etməməsinə heç kəs cavab verə bilməz [22]. Eləcə də, Alonzo-Maizlish ritorik olaraq soruşur ki, niyə 2% əhəmiyyətlilik tələbinə cavab vermir? Məsələn, 3 milyon insan 150 milyonluq Hindistan müsəlmanlarının sadəcə 2%-i təşkil edir və bu göstərici əhəmiyyətlilik tələbinə uyğun hesab edilmir [23].

4 Funksional (Keyfiyyət) Meyar

Soyqırım Konvensiyasının hazırlıq materialları layihə müəlliflərinin funksional yanaşmaya yer vermədiklərini göstərsə də [24], bu yanaşma tətbiq edilir və o "ən mürəkkəb" [25] və "daha problemlı" [260] metod kimi xarakterizə edilir. Schabas [27] və Mettraux [28] funksional yanaşmanı qrupun "vacib hissəsi" kimi səciyyələndirirlər. Lakin BƏM "əhəmiyyətli" və "vacib" sözlərini fərqləndirməyərək hər ikisini rəqəm (kəmiyyət) metodunun tərkib hissəsi kimi nəzərdən keçirmişdir [29].

Prokuror v Krstić işində YBCT qeyd etmişdir ki, "hədəfə alınmış hissənin rəqəm sayına əlavə olaraq, qrupun görkəmli nümayəndələri də nəzərə alınan vacib xüsusatdır". YBCT-nin Apellyasiya palatası daha sonra qeyd etdi ki, "əgər qrupun spesifik hissəsi ümumi qrupun simvolik hissəsini ehtiva edərsə və ya onun bütövlükdə yaşaması üçün həmin hissə əhəmiyyətlidirsə bu hissəni əhəmiyyətli kimi xarakterizə etmək olar" [30]. Başqa sözlə daha az sayda şəxslərin məhv edilməsinin qrupun ümumi mövcudluğuna təsiri əhəmiyyət kəsb edir [31]. Bu baxımdan funksional meyar qrupun vacib sosial, siyasi və ya iqtisadi təbəqəsinin məhv edilməsinin qrupun ümumi

mövcudluğuna bərpaedilməz zərər ehtimalını nəzərdən keçirir [32].

Bu metod *Prokuror v Krstić* işində tətbiq edilmişdir. General Radislav Krstić Bosniya Serblərinin yaratdığı separatçı "Srpska Respublika"sı ordusunun generalı olmuş, 1995-ci ilin iyul ayında bir həftə ərzində Srebrenica şəhərində təxminən 8.000 müsəlman kişinin qətlə yetirilməsi əməliyyatına (Srebrenica soyqırımı) başçılıq etmişdir. Qeyd edilən dövrdə Srebrenica BMT-nin sülhməramlıları tərəfindən qorunmuş, ətraf ərazilərdən müsəlmanların axışib gəldiyi sığınacaq rolunu oynamışdır. YBCT-nin Apellyasiya Palatası bu əməli soyqırım kimi qiymətləndirməklə qərarında bildirmişdir ki, general Krstićin məhv etmək niyyətində olduğu əhali Srebrenicada yaşayan Bosniya müsəlmanlarıdır [33]. Rəqəm metodu baxımından isə Srebrenicanın müsəlman əhalisi ümumi Bosniya müsəlmanlarının elə də əhəmiyyətli hissəsini təşkil etmirdi. Belə ki, YBCT qeyd etmişdir ki, Srebrenica müsəlmanlarının sayı 38.000-42.000 olmaqla Bosniya müsəlmanlarının (2.162.426) 1,76-1,94% təşkil etsə də [34] onlar Bosniya müsəlmanlarının əhəmiyyətli hissəsini təşkil etmişdir. Tribunal öz qərarında rəqəm yanaşmasından daha çox keyfiyyət meyarına əsaslanmış, nəyə görə təxminən 2%-dən də az əhalinin qrupun əhəmiyyətli hissəsini təşkil etməsini aşağıdakı dəlillərlə əsaslandırmışdır: Srebrenicanın Bosniya serb milliyyətçiliyi üçün strateji əhəmiyyət daşması [35], oranın serblər tərəfindən işğalının Bosniya müsəlman dövlətinin mövcudluğunu əhəmiyyətli dərəcədə sarsıtması [36], Srebrenica üzərində nəzarətin Bosniya müsəlman cəmiyyətinin öz mövcudluğunu davam etdirmələri üçün əhəmiyyət kəsb etməsi [37], oranın ələ keçirilməsi həmin regionun müsəlmanlardan təmizlənməsinə səbəb olacağı [38], Srebrenicanın "təhlükəsiz ərazi" statusunda olması şəhəri Bosniya müsəlmanları üçün vacib etməsi və oranın süqutunun Bosniya müsəlmanlarını müdafiəsiz və zəif vəziyyətə salacağı [39]. Bu elementlər *Prokuror v Tolimir* işində də nəzərə alınmışdır [40]. Bu baxımdan, YBCT təxminən 2%-dən az əhalini qrupun əhəmiyyətli hissəsi hesab etmişdir. Çünki, həmin 2%-dən az kütlənin məhv edilməsi qrupun bütövlükdə mövcudluğunu əhəmiyyətli dərəcədə sarsıtılmışdır. Sual oluna bilər ki, axı faktiki qurban sayı 8.000 olduğu halda YBCT niyə 42.000 nəfərin məhv edilməsi qənaətinə gəlmişdir?

Buna görə də, ikinci və ən vacib xüsusat soyqırım aktlarının və ya qurbanların sayıdır. Belə ki, yuxarıda da qeyd edildiyi kimi heç də Srebrenica əhalisinin hamısı, yəni 42.000 nəfər deyil, yalnız 8.000 nəfərlik hərbi mükəlləfiyyətə cəlb edilə bilən kişi cinsli şəxslər soyqırım qurbanı olmuşlar. Bu zaman bir neçə suallar yaranır: Faktiki məhv edilən şəxslər (8.000 nəfər kişi) ümumi qrupun (Bosniya müsəlmanlarının) daha

az hissəsini təşkil etmirmi? Niyə YBCT faktiki məhv edilən şəxsləri deyil, Srebrenica müsəlmanlarını qrupun hissəsi hesab etmişdir? Üçüncü və ən əsası, Srebrenicalı 8.000 kişi ümumi qrupun (Bosniya müsəlmanlarının) hissəsinin (Srebrenica müsəlmanları) hissəsini təşkil etmirmi? Əgər axırncı sualın cavabı müsbət olarsa bu təhlil soyqırım anlayışı ilə təzad təşkil edər. Belə ki, Soyqırım Konvensiyası yalnız qrupu və onun hissəsinin məhv edilməsi niyyətini nəzərdə tutur. Bu baxımdan Konvensiya qrupun hissəsinin hissəsini məhv etmək niyyətini soyqırım anlayışına daxil etmir.

Lakin bu problemlə xüsusatla YBCT-nin Apellyasiya Palatasının təhlili aydınlıq gətirmişdir. YBCT qeyd etmişdir ki, "Srebrenicadakı Bosniya müsəlmanlarının patriarxal xarakterini nəzərə alsaq kişilərin belə böyük rəqəmdə [7.000-8.000] məhv edilməsi Srebrenicadakı Bosniya müsəlmanlarının fiziki yoxa çıxmasını zəruri edəcəkdir" [41]. Belə ki, 8.000 kişinin məhv edilməsi ilə 42.000 nəfərlik patriarxal icma təkcə öz artım qabiliyyətini deyil, həm də öz fiziki mövcudluğunu itirmişdi. Çünki patriarxal cəmiyyətlərdə şəxsin mənsubiyyəti məhz ata xətti ilə təyin edilən qohumluğa əsaslanır. Cəmiyyətdə fiziki artım yaradacaq kişilərin olmaması isə tədricən həmin cəmiyyətin fiziki məhvə səbəb olur. Bu baxımdan, 8.000 nəfərlik kişinin məhv edilməsi ilə ümumilikdə 42.000 nəfərlik cəmiyyət məhv edilmişdir.

Apellyasiya Palatasının təhlilindən iki əqli nəticə hasil olur: Birincisi qrupun əhəmiyyətli funksional meyarlara uyğun təyin edilir. Yəni, yuxarıda qeyd edildiyi kimi, hətta rəqəm ifadəsi baxımından əhəmiyyətli olmayan hissə keyfiyyət göstəriciləri baxımından əhəmiyyətli hissəni təşkil edə bilər. İkincisi isə qrupun əhəmiyyətli hissəsinin fiziki mövcudluğu məhz soyqırım aktlarının nəticəsinə görə təyin edilir. Başqa sözlə desək soyqırım aktları nəticəsində qrupun əhəmiyyətli hissəsinin məhv edilib-edilməməsi müəyyənləşdirilməlidir. Məsələn, əgər Srebrenicada 8.000 nəfərlik qurban təkcə kişilərdən deyil həm də qadınlardan ibarət olsa idi (məsələn, 4.000 kişi, 4.000 qadın) bəlkə də YBCT soyqırım faktını müəyyən etməyəcəkdi. Çünki, əhalinin qalan hissəsini təşkil edən 34.000 nəfər hər iki cinsdən ibarət olmaqla icmanın mövcudluğunu saxlamaq iqtidarında olacaqdı.

5 Coğrafi Meyar

YBCT soyqırımın məhdud coğrafi ərazidə törədilməsi mümkünlüyü ilə soyqırıma dair yeni bir yanaşmanı irəli sürdü [42] və soyqırımın yalnız "rəqəmlər oyunu" olmadığını irəli sürdü. Soyqırımın ilkin tədqiqatçıları [43] və şərhçilər [44] də soyqırımın məhdud coğrafi ərazidə törədilməsi imkanını nəzərdən keçirmişlər və bu yanaşma BƏM [45], BHK [46] və nəzəriyyəçilər

[47] tərəfindən də təsdiq edilmişdir. Məsələn, BMT Baş Assambleyası 800 [48] -2,400 [49] nəfərlik fə-ləstinlinin Sabra və Şatila qaçqın düşərgələrində İsrail qüvvələri tərəfindən qırğına məruz qalmalarını soyqırım kimi qiymətləndirmişdir [50]. Eləcə də, YBCT Vlasenica ərazisində baş verən hadisələri də soyqırım kimi səciyyələndirmənin mümkünlüyünü nəzərdən keçirmişdir [51]. YBCT daha da irəliyə gedərək soyqırımın məhdud coğrafi ərazidə törədilmə mümkünlüyünün beynəlxalq adətlərlə təsdiq edildiyini də vurğulamışdır [52].

Bütün bunlara baxmayaraq əksər tədqiqatlar coğrafi yanaşmanın mahiyyətini müəyyən etməkdə çətinlik çəkir. Belə ki, hər hansı qəsəbə, kənd və ya şəhər əlamətinə görə əməlin soyqırım hesab edilib-edilməməsi çox bəsit yanaşma olardı. Əvvəla ona görə ki, soyqırım anlayışında coğrafi ərazi vahidindən deyil qrup və onun hissəsi anlayışlarından istifadə olunur. İkincisi isə, Behrens də qeyd etdiyi kimi niyə əməl regiona münasibətdə soyqırım hesab olunur kiçik qəsəbəyə münasibətdə yox? Eynilə niyə qəsəbəyə münasibətdə əməl soyqırım hesab edilməli, əsir düşərgəsinə münasibətdə bu istisna edilməlidir? [53] Lakin bu etirazlar soyqırımın kiçik kənddə törədilə bilmə ehtimalını istisna etmir. Məsələn, əgər hər hansı azsaylı (məsələn ümumi sayı 5.000 nəfər olan) qrup yalnız bir kənddə məskunlaşmışsa kənd ərazi vahidi olaraq soyqırım anlayışının tələblərinə cavab verə bilər. Bu baxımdan, əhalinin 500 nəfərinin məhv edilməsi soyqırım hesab oluna bilər. Baxmayaraq ki, bu say ümumi əhalinin 10%-i təşkil edir. Çünki qrup azsaylı olduğundan faktiki olaraq əhalinin 10%-nin azalması qrupun ümumi sayı və gələcək artımını əhəmiyyətli dərəcədə sarsıtmış olacaqdı.

Qeyd edilənlərə əsasən coğrafi yanaşmanın mahiyyəti ondan ibarətdir ki, nəzərdə tutulan coğrafi ərazi vahidində qrupun bütün üzvləri yaşamalıdır. Məsələn, *Prokuror v Sikirica* işində YBCT Prijedor bələdiyyəsi ərazisində soyqırım əməlinin törədilmədiyini qənaətinə gəlmişdir [54]. Belə ki, YBCT qeyd etmişdir ki, Prijedor bələdiyyəsi ərazisindəki Bosniyalı müsəlmanların sayı 49.351 nəfərdir. Həmin bələdiyyə ərazisində yerləşən Keraterm əsir düşərgəsində isə müsəlman qurbanların sayı 1.000-1.400 nəfər olmaqla ümumi Prijedor müsəlmanlarının 2-2,8%-i təşkil edir. Bu baxımdan, göstərilən nisbət qrupun əhəmiyyətli dərəcəsini təşkil etmir. Daha sonra YBCT keyfiyyət meyarını nəzərə alaraq qurbanların heç də hamısının vacib sosial təbəqəni deyil, müxtəlif peşələri təmsil edən siravi şəxslərdən ibarət olduğunu, buna görə də həmin şəxslərin məhv edilməsinin ümumi qrupun aqibəti üçün əhəmiyyətli dərəcədə mənfi təsirlərə səbəb olmadığı nəticəsinə gəlmişdir. Göründüyü kimi, YBCT-nin yanaşmasında da uyğunsuzluq olmuşdur. Belə ki, *Prokuror v Krstić* işində o haqlı olaraq Bosniya

müsəlmanlarını bütöv qrup, müvafiq regiondakı (Srebrenica) müsəlmanları isə onun hissəsi kimi nəzərdən keçirsə də, hazırkı qərarla YBCT Prejidor regionundakı müsəlmanları bütöv bir qrup kimi təhlil etmiş, faktiki qurban sayını isə həmin qrupun hissəsi kimi qəbul etmişdir. Fikrimizcə, bu uyğunsuzluğun səbəbi YBCT-nin *Krstić* işinə *Sikirica* işindən daha sonra baxması, məhkəmə presedentinin isə zamanla daha da təkmilləşməsi ilə izah edilə bilər.

6 Individual meyar

Behrens tərəfindən təklif edilən individual meyarın mahiyyəti ondan ibarətdir ki, təqsirkarın soyqırım niyyəti onun vəzifəsi və səlahiyyəti baxımından şərh edilməlidir [55]. YBCT [56] və BƏM [57] individual meyarı müstəqil metod kimi nəzərdən keçirməmiş, bu meyarı coğrafi yanaşma anlayışı altında nəzərdən keçirmişdir [58]. Bundan başqa BƏM individual meyarı rəqəm metoduna tərs mütənəsb hesab etmiş [59], eləcə də, individual meyarın müstəqil tətbiqini soyqırım anlayışın təhrif edilmə riski ilə izah etmişdir [60].

Bu meyarı müstəqil metod kimi təqdim edən Behrens iddia edir ki, soyqırım cinayətinin subyektiv cəhəti təqsirkarın əmələ fərdi psixi münasibətinə əsaslandığından, soyqırım niyyəti də hər bir təqsirkara münasibətdə ayrıca qiymətləndirilməlidir. Bu baxımdan hər kəs üçün tətbiq edilən dəyişməz bir düstur yoxdur. Eləcə də, təqsirkarın “əlçatımlığı və nəzarəti” meyarı soyqırım niyyətinin qiymətləndirilməsində əhəmiyyət kəsb edir. Əsgərin soyqırımı realizə etmək imkanı ilə ordu komandirinin imkanı eyni dərəcədə qiymətləndirilə bilməz. Məsələn, 100 nəfər qurban əsgərin soyqırım niyyəti üçün kifayət etsə də, bu minlərlə insanı məhv etmək imkanına malik ordu komandiri üçün kifayət edən göstərici deyildir [61].

Behrensın arqumentləri əsaslı görünərsə də bu yanaşma soyqırım anlayışının təhrif edilməsinə səbəb ola bilər. Belə ki, bu yanaşma “niyyət” sözünün mahiyyəti ilə ziddiyyət təşkil edir, buna görə də o qanunçuluq prinsipinin tələblərinə cavab vermir. Hüquqi və fəlsəfi kateqoriya olan niyyət arzulama və ümid kimi kateqoriyalardan tamamilə fərqlidir [62]. Fəlsəfəyə görə, ümid qeyri-müəyyənliklə xarakterizə edilir və rasionallıqla nəyəsə ümid etmək olmaz [63]. Başqa sözlə ümid ağlabatanlıq meyarına cavab vermir. Ümid olunan nəticənin baş vermə ehtimalı hədsiz dərəcədə azdır. Arzulamaq isə ümidə münasibətdə daha passivdir, onun realizə olunması isə ümiddən daha azdır və ya yoxdur. Ümiddə aktiv hərəkət olduğu halda arzulama passivdir. Məsələn, şəxs heç bir aktiv hərəkət etməyərək hansısa qrupun tamamilə məhv edilməsini arzu edir. Bu halda şəxs passiv olaraq arzu edir. Ümiddə isə şəxs aktiv olaraq müəyyən hərəkət

edir, lakin bu hərəkət ağlabatanlıqla arzu olunan nəticəni doğurmaq iqtidarında deyil. Məsələn, şəxs 2 nəfəri qəsdən öldürərək ümid edir ki, 2 nəfərin ölümü 1.000.000 sayı olan qrupun məhv edilməsi ilə nəticələnəcək (əgər bu 2 nəfər keyfiyyət baxımından qrupun mövcudluğu üçün heç bir əhəmiyyət kəsb etmirsə). Əlbəttə, əmələ belə bir psixi münasibət quru bir “ümid”dən başqa bir şey deyildir və bu “niyyət” səviyyəsinə yüksəlməmişdir.

Ümid və arzudan fərqli olaraq, fəlsəfəyə görə niyyət arzu olunan nəticəyə dair ağlabatan bir inama əsaslanır [64]. Təqsirkar arzu olunan nəticəyə inanmalıdır [65] və təqsirkarın inamı özlüyündə ardıcıl olmalı, bir-biri ilə ziddiyyət təşkil etməməlidir [66]. Eləcə də, təqsirkar seçdiyi metodun arzu olunan nəticəni doğura biləcəyinə ağlabatanlıqla inanmalıdır [67]. Başqa sözlə niyyət cinayət hüququnda o zaman əhəmiyyət kəsb edir ki, təqsirkar arzu olunan nəticəni doğura biləcəyi imkanına inanmalıdır [68]. Eləcə də, bu inam ağlabatan olmalıdır. Əks təqdirdə cinayətin nəticəsinə dair onun şüurunda əvvəlcədən formalaşmış düşüncə xam xəyal, arzu və ya puç ümiddən başqa bir şey deyildir.

Bu baxımdan Behrensın irəli sürdüyü metod əsgərə münasibətdə soyqırım anlayışının təhrif edilməsi riskini yüksəldir. Məsələn, 5.000.000 sayı olan qrupun yalnız 100 nəfər sırası üzünün tək bir əsgər tərəfindən öldürülməsi halı çətin ki, soyqırım kimi qiymətləndirilsin. Belə ki, 100 nəfər bir əsgər üçün bəlkə də ən maksimum qurban sayı olsa belə ümumilikdə bu rəqəm 5.000.000-luq qrup üçün kifayət deyil. Çünki 100 nəfərlik itki 5.000.000-luq qrupu əhəmiyyətli dərəcədə məhrumiyətə düşür etmir. Bundan başqa, həmin əsgər 100 nəfəri öldürməklə 5.000.000 nəfərin tamamilə və ya əhəmiyyətli dərəcədə qismən məhv ediləcəyini düşünməklə də yanlışlığa yol vermiş olacaqdır. Belə ki, ağlabatanlıqla 100 sırası nəfərin öldürülməsi 5.000.000 nəfərin məhv edilməsinə səbəb ola bilməz. Bu baxımdan həmin əsgər qeyd edilən aktları icra etməklə əslində həmin qrupun tamamilə və ya əhəmiyyətli dərəcədə qismən məhv edilməsini “niyyət” etməmiş, buna sadələvhəsinə ümid etmişdir.

Lakin Behrensın irəli sürdüyü arqumentlərə qarşı irəli sürdüyümüz dəlillər individual meyarı əhəmiyyətsiz etmir. Individual meyar məhz soyqırım niyyətinin mövcudluğu müəyyən edildiyi halda ayrı-ayrı şəxslərin məsuliyyətinin müəyyən edilməsi zamanı nəzərə alınır. Məsələn, Ruandada baş vermiş 800.000 nəfər şəxsin məhv edilməsi ilə nəticələnən soyqırım ümumölkə səviyyəsində realizə edilmişdir. Əgər bu soyqırım aktı zamanı minlərlə şəxs öldürə bilmək imkanına malik hansısa vəzifəli şəxs yalnız 100 nəfəri öldürmüşsə individual meyar tətbiq etməklə onun soyqırım niyyətində olmaması nəticəsinə gəlir.

bilər. Çünki onun faktiki olaraq qrup üzvlərini dəfələrlə çox sayda məhv etmək imkanı olduğu halda bu imkandan istifadə etməməsi "qrupun tamamilə və ya qismən məhv edilməsi" niyyətinə kölgə salır. Əksinə, sırası bir şəxs Ruanda soyqırımının törədildiyi zaman bir nəfəri zəruri niyyətlə öldürməsi soyqırım kimi qiymətləndirilə bilər. Çünki həmin şəxsin müvafiq dövrdə öldürə biləcəyi şəxs sayı bir nəfər olmuş və bu niyyəti realizə etmişdir. Bu halda onun bir nəfəri öldürmə arzusu niyyət səviyyəsinə yüksəlmişdir. Çünki o bilir ki, ümumölkə səviyyəsində soyqırım aktları həyata keçirilir və onun törətdiyi bir soyqırım aktı həmin kütləvi tədbirlərin tərkib hissəsidir və o bir nəfəri öldürməklə müvafiq qrupun tamamilə və ya qismən məhv ediləcəyini ağlabatanlıqla inanır. Bu baxımdan bir nəfərin öldürülməsi və bir nəfəri öldürmək niyyətində olma işin hallarından asılı olaraq soyqırım kimi qiymətləndirilə bilər.

7 Nəticə

Yuxarıdakı təhlildən aydın olur ki, soyqırım əməlinin fərqləndirici keyfiyyəti onun xüsusi niyyətində əks olunmuşdur. Xüsusi niyyət isə ayrı-seçkilik və əhəmiyyətlik (qrupun əhəmiyyətli dərəcədə qismən məhv edilməsi) elementlərindən ibarətdir. Qrupun əhəmiyyətli hissəsi müəyyən edilərkən isə başlıca olaraq rəqəm metodu tətbiq edilməli, həmin metodun tətbiqində yaranan çatışmazlıqlar keyfiyyət, coğrafi və individual meyarlar tətbiq edilməklə aradan qaldırılmalıdır. Bu baxımdan qrupun əhəmiyyətli hissəsinin müəyyən edilməsi prosesi aşağıdakı məntiqi ardıcılığa əsaslanmalıdır.

Birinci, təqsirkarın qrupu tamamilə yoxsa qismən məhv etmək niyyətində olması müəyyən edilməlidir. Əksər hallarda qismən məhv etmək niyyəti rəhbər tutulur. Çünki, heç də bütün təqsirkarlar hər hansı qrupu yer üzündən tamamilə silmək iqtidarında olmurlar.

İkincisi, məhv edilməsi nəzərdə tutulan hissənin qrupun əhəmiyyətli hissəsi olub-olmaması nəzərdən keçirilməlidir. Əsasən rəqəm baxımından bu təhlil aparılır, lakin rəqəm metodunun yuxarıda sadalanan çoxsaylı çatışmazlıqları da vardır. Həmin çatışmazlıqlar isə keyfiyyət, coğrafi və individual meyarlar vasitəsilə aradan qaldırılır. Məsələn, 5.000.000 sayı olan qrupun 1.000.000 hissəsinin məhv edilməsi niyyəti əhəmiyyətlik tələbinə cavab verə bilər. Belə ki, qrupun 1/5 (20%) hissəsi nisbi olaraq əhəmiyyətli olsa da, 1.000.000 rəqəm mütləq yaşama baxımından əhəmiyyətli hesab oluna bilər. Lakin, bu da hələ soyqırımın baş verib-verməməsi sualına cavab vermir. Bunun üçün digər şərt tələb olunur.

Üçüncü, məhv edilməsi nəzərdə tutulan əhəmiyyətli hissənin məhv edilib-edilməməsi müəyyən edilməlidir.

Yuxarıdakı misalda 1.000.000 insan qrupun əhəmiyyətli hissəsini təşkil etsə də, 1.000.000 nəfərlik hissənin məhv edilib-edilməməsi müəyyən olunmalıdır. Bu zaman da keyfiyyət, coğrafi və individual yanaşmalar tətbiq edilə bilər. Məsələn, 1.000.000 nəfərlik hissənin məhv edilməsi üçün heç də onların hamısının məhv olunması tələb olunmur. Srebrenica işində olduğu kimi həmin qrupun nəsil artırmaq qabiliyyətinə malik olan şəxslərinin məhv edilməsi mahiyyət etibarilə qrupun məhvinə səbəb olan əməl kimi qiymətləndiriləcəkdir.

Təbriz Musayev **Azərbaycan Respublikası Prezidentinin** **Administrasiyasının Hüquq mühafizə** **orqanları ilə iş şöbəsinin Əfv məsələləri** **sektorunun baş məsləhətçisi**

İstifadə olunan mənbələr:

1. Thomas W. Lippman, 'Administration Sidesteps Genocide Label in Rwanda' The Washington Post (Washington, 11 June 1994) <https://www.washingtonpost.com/archive/politics/1994/06/11/administration-sidesteps-genocide-label-in-rwanda/4b5678ea-cd24-4e6a-afed-a34338c481b2/> linkdən 14 sentyabr 2023-cü il tarixdə istifadə olunmuşdur.
2. Soyqırım cinayətinin qarşısının alınması və cəzalandırılması haqqında" Konvensiya (9 dekabr 1948-ci ildə qəbul edilmiş, 12 yanvar 1951-ci ildə qüvvəyə minmişdir) 78 UNTS 277 (Soyqırım Konvensiyası).
3. ibid, maddə II.
4. Prosecutor v Goran Jelisić (Judgement) IT-95-10-T (14 December 1999).
5. Paul Behrens, 'The Crime of Genocide and the Problem of Subjective Substantiality' (2016) 59 German Yearbook of International Law 321, 325.
6. Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v Serbia and Montenegro) (Judgement) [2007] ICJ Rep 2007, 43 [198].
7. Prosecutor v Goran Jelisić (Judgement) IT-95-10-T (14 December 1999) [82].
8. ILC, 'Report of the International Law Commission on the Work of Its Forty-Eighth Session (6 May - 26 July 1996)', Chapter 2, 'Draft Code of Crimes against the Peace and Security of Mankind' UN Doc A/51/10' UN Doc A/51/10 [8].
9. William A. Schabas, Genocide in International Law: The Crime of Crimes (2nd edn, CUP 2009); Behrens, 'The Crime of Genocide and the Problem of Subjective Substantiality' (n 5); Onur Uraz, Classifying Genocide in International Law: The Substantiality Requirement (Routledge 2023).
10. Prosecutor v Radoslav Brđanin (Judgement) IT-99-36-T (1 September 2004) [702].
11. Bax Behrens, 'The Crime of Genocide and the Problem of Subjective Substantiality' (n 5); Paul Behrens,

- 'Chapter 4: The mens rea of Genocide' in Paul Behrens and Ralph Henham (eds), *Elements of Genocide* (Routledge 2013).
12. Prosecutor v Radislav Krstić (Appeal Judgement) IT-98-33-A (19 April 2004) [12].
 13. Bosnia and Herzegovina v Serbia and Montenegro (n 6) [200]-[201].
 14. Brđanin (n 10) [967].
 15. United Nations Diplomatic Conference of Plenipotentiaries on the Establishment of an International Criminal Court, 'Report of the Preparatory Committee on the Establishment of an International Criminal Court' (14 April 1998) UN Doc A/CONF.183/2/Add.1, 11 Art. 5, Footnote 1 (vurğu əlavə edilmişdir).
 16. Krstić (Appeal Judgement) (n 12) [12].
 17. Uraz (n 9) 44.
 18. The Prosecutor v Clément Kayishema and Obed Ruzindana (Judgement) ICTR-95-1-T, T Ch II (21 May 1999) [97].
 19. Jelisić (n 7) [82].
 20. Brđanin (n 10) [967].
 21. Prosecutor v Duško Sikirica, Damir Došen, and Dragan Kolundžija (Judgement on Defence Motions to Acquit) IT-95-8-T (3 September 2001) [72].
 22. Lawrence J LeBlanc, 'The Intent to Destroy Groups in the Genocide Convention: The Proposed U.S. Understanding' (1984) 78 *The American Journal of International Law* 369, 380.
 23. David Alonzo-Maizlish, 'In Whole or in Part: Group Rights, the Intent Element of Genocide, and the Quantitative Criterion' (2002) 77 *New York University Law Review* 1369, 1398.
 24. Schabas, *Genocide in International Law* (n 9) 281.
 25. Behrens, 'The Crime of Genocide and the Problem of Subjective Substantiality' (n 5) 331.
 26. Caroline Fournet, *The Crime of Destruction and the Law of Genocide: Their Impact on Collective Memory* (Ashgate Publishing Limited 2007) 72.
 27. Schabas, *Genocide in International Law* (n 9) 281; William A. Schabas, 'Was Genocide Committed in Bosnia and Herzegovina? First Judgments of the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia' (2001) 25 *Fordham International Law Journal* 23, 43.
 28. Guénaél Mettraux, *International Crimes: Law and Practice, Volume I: Genocide* (OUP 2019) 185.
 29. Bosnia and Herzegovina v Serbia and Montenegro (n 6) [193], [198].
 30. Krstić (Appeal Judgement) (n 12) [12].
 31. Jelisić (n 7) [82].
 32. Schabas, *Genocide in International Law* (n 9) 281.
 33. Krstić (Appeal Judgement) (n 12) [19] (vurğu əlavə edilmişdir).
 - 34-38. *ibid* [15].
 39. *ibid* [15], [16].
 40. Prosecutor v Zdravko Tolimir (Judgement) IT-05-88/2-T, T Ch II (12 December 2012).
 41. *ibid* [28].
 42. Carsten Stahn, *A Critical Introduction to International Criminal Law* (CUP 2019) 37.
 43. Pieter Nicolaas Drost, *The Crime of State: Genocide* (AW Sythoff-Leyden Publishers 1959) 85.
 44. Nehemiah Robinson, 'The Genocide Convention-Its Origins and Interpretation', *The Genocide Convention: Hearings before a Subcommittee of the Committee on Foreign Relations United States Senate. Eighty-first Congress, Second session.* (United States Government Printing Office 1950) 498'; Bax 'Subcommittee on the Genocide Convention, 25 January 1950', in *The Genocide Convention: Hearings before a Subcommittee of the Committee on Foreign Relations United States Senate. Eighty-first Congress, Second session on Executive Order The International Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide* (23, 24, 25 January and 9 February 1950) (United States Government Printing Office 1950) 263.
 45. Bosnia and Herzegovina v Serbia and Montenegro (n 6) [199].
 46. ILC (n 8) [8].
 47. Florian Jeßberger, 'The Definition and the Elements of the Crime of Genocide' in Paola Gaeta (ed), *The UN Genocide Convention: A Commentary* (OUP 2009) 108.
 48. 'Final Report of the Israeli Commission of Inquiry into the Events at the Refugee Camps in Beifrut' (1983) 12 *Journal of Palestine Studies* 89, 105.
 49. Tomis Kapitan, 'Sabra and Shatilla Massacre' in Donald Arthur Wells (ed) *An Encyclopedia of War and Ethics* (Greenwood Press 1996) 423.
 50. UNGA Res 37/123D (16 December 1982) UN Doc Res. 37/123D.
 51. Prosecutor v Dragan Nikolić a/k/a 'JENKI' (Review of Indictment Pursuant to Rule 61 of the Rules of Procedure and Evidence) IT-94-2-R61 (20 October 1995) [34].
 52. Jelisić (n 7) [83]. Bax Krstić (Judgement) (n 12) [589]-[590]; Brđanin (n 10) [702]-[703]; Prosecutor v Milomir Stakić (Judgement) IT-97-24-T, T Ch II (31 July 2003) 523; Sikirica (n 21) [68].
 53. Behrens, 'The Crime of Genocide and the Problem of Subjective Substantiality' (n 5) 342-3. Bax Sikirica (n 21) [68].
 54. Sikirica (n 21) [72].
 55. Behrens, 'The Crime of Genocide and the Problem of Subjective Substantiality' (n 5) 344.
 56. Krstić (Appeal Judgement) (n 12) [13]; Bax Brđanin (n 10) [702].
 57. Bosnia and Herzegovina v Serbia and Montenegro (n 6) [199].
 58. Krstić (Appeal Judgement) (n 12) [13].
 59. Bosnia and Herzegovina v Serbia and Montenegro (n 6) [199].
 60. *ibid* [199].
 61. Behrens, 'The Crime of Genocide and the Problem of Subjective Substantiality' (n 5) 346.
 62. Cathy Mason, 'Hoping and Intending' (2021) 7.4 *Journal of the American Philosophical Association* 514, 515-6.
 63. *ibid* 520.
 64. Jacob Ross, 'How to Be a Cognitivist about Practical Reason' (2009) 4 *Oxford Studies in Metaethics* 243, 243-4.
 65. *ibid* 244-5.
 66. *ibid* 244-5.
 67. *ibid* 243, 53.
 68. Stefan Kirsch, 'The Two Notions of Genocide: Distinguishing Macro Phenomena and Individual Misconduct' (2008) 42 *Creighton Law Review* 347, 354.